

СТРУКТУРНАЯ КЛАСІФІКАЦЫЯ БІБЛІОНІМАЎ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ТВОРАЎ ПЕТРУСЯ БРОЎКІ)

Уласныя імёны, якія функцыянуюць у мастацкім творы і з'яўляюцца абавязковымі яго кампанентамі, складаюць анамастычную прастору тэксту. Галоўным уласным іменем мастацкага тэксту з'яўляецца назва (заглавак) твора, інакш – бібліонім. Будучы пачаткам твора, заглавак выконвае функцыю сказа, але як назва твора ён успрымаецца як адзінка лексічнага ўзроўню, суадносная з онімам [1, с. 36].

Па форме, у плане граматычнага афармлення, бібліонімы могуць прадстаўляць сабой розныя сінтаксічныя канструкцыі. Пытанне класіфікацыі структурных тыпаў заглавоўкаў закраналі ў сваіх працах А. Рогалеў, В. Шур, Л. Жураўская і інш.

Патрэбна адзначыць, што слова-лексема яшчэ не з'яўляецца сінтаксічнай адзінкай: слова – адзінка лексікі, у розных яго формах могуць рэалізавацца розныя аспекты яго значэння, якія вызначаюць адрозненні

і ў сінтаксічным ужыванні. Пераход лексемы ў сінтаксему патрабуе два этапы: 1) абстрагаванне катэгарыяльна-семантычнага значэння ад індывідуальна-лексічнага; 2) фіксацыю адной з марфалагічных форм, дадзеных слову як прадстаўніку той ці іншай часціны мовы.

Намі выдзелены наступныя 3 асноўныя тыпы бібліянімаў:

- 1) бібліянімы-словаформы;
- 2) бібліянімы-словазлучэнні;
- 3) бібліянімы-сказы.

Некаторыя загаловкі не падводзяцца пад гэтыя тыпы.

Усяго ў трэцім томе збору твораў П. Броўкі [2] налічваецца 280 бібліянімаў. Сінтаксемы розных тыпаў прадстаўлены ў назвах твораў зборніка. Разгледзім кожны тып паасобку.

Першую групу бібліянімаў утвараюць бібліянімы-словаформы, якія складаюць 36% ад усёй колькасці прадстаўленых адзінак. Да гэтай групы адносяцца аднаслоўныя бібліянімы, якія з'яўляюцца пераважна назоўнікамі ў форме назоўнага склону, паколькі менавіта ў іх найбольш ярка працяўляецца намінацыйная функцыя: "*Сярг*", "*Лазня*", "*Акіян*" і інш.

Паводле суаднесенасці назоўнікаў да найменняў класа аднародных прадметаў або да назваў асобных прадметаў з класа аднародных бібліянімы-назоўнікі дзеляцца на загаловкі, выражаныя агульнымі назоўнікамі ("*Журавы*", "*Пісьманосец*", "*Цяжнікі*") і загаловкі, прадстаўленыя ўласнымі імёнамі ("*Кіеў*", "*Енісей*", "*Александрына*").

Паводле колькаснай характарыстыкі абазначаных прадметаў адрозніваюць бібліянімы, выражаныя назоўнікамі ў форме адзіночнага ("*Гарбуз*", "*Певень*", "*Ступа*", "*Чабан*", "*Човен*") і назоўнікамі ў форме множнага ("*Журавы*", "*Валатоўкі*", "*Слёзы*", "*Агні*", "*Пісьмы*") ліку. Акрамя таго, выдзяляюцца бібліянімы, выражаныя адзіночналікавымі назоўнікамі ("*Зерне*", "*Іржа*", "*Рок-н-рол*", "*Зайздрасць*") або множналікавымі ("*Жорны*", "*Начоўкі*").

У групу аднаслоўных бібліянімаў-назоўнікаў уключаюцца і назвы, выражаныя субстантываванымі прыметнікамі і дзеепрыметнікамі, напрыклад, "*Ветранае*", "*Зімовае*", "*Непрыкметны*".

Разгледзім бібліянімы, выражаныя спалучэннямі назоўнікаў з прыназоўнікамі. Яны складаюць другую структурную групу бібліянімаў-словаформ. У пазіцыі загаловка падобныя словаформы выступаюць як свабодныя сінтаксемы.

Прыназоўнікава-склававыя формы могуць выражаць розныя значэнні: указанне на прастору, час, на якасную характарыстыку прадмета ("*Сярод акіяна*", "*Пасля дажджу*", "*Па сакрэту...*"). Падобныя бібліянімы адносяцца да адвербіяльнага тыпу. Вылучаецца і другі тып загаловкаў, калі назоўнікі з прыназоўнікамі выражаюць аб'ектнае значэнне ("*Пра вочы*", "*Да сяброў*"). Такія бібліянімы ўзнікаюць на базе сказаў з дзеясловамі-выказнікамі са значэннем думкі, маўлення, пачуцця і інш.

Гэтая група меншая за першую (8:14), паколькі іх самастойнасць вызначана семантычнай акрэсленасцю групы магчымых дзеясловаў.

Разгледзім першы тып.

I. Адвербіяльны тып загалоўкаў аб'ядноўвае наступныя разнавіднасці:

1) загалоўкі са значэннем месца, выражаныя канструкцыямі:

а) прыназоўнік *у* + назоўнік у М. скл.: “*У Варшаве*”, “*У мікрараёне*”, “*У Шушанскім*”;

б) прыназоўнік *на* + назоўнік у М. скл.: “*На чужыне*”, “*На рыбалцы*”, “*На перадавой*”, “*На станцыі Орша*”;

в) прыназоўнік *над* + назоўнік у М. скл.: “*Над возерам*”, “*Над Свіцязю*”;

г) прыназоўнікі *побліз*, *каля* + назоўнік у Р. скл.: “*Побліз марожанічыка*”, “*Каля юрты*”;

д) прыназоўнік *сярод* + назоўнік у Р. скл.: “*Сярод акіяна*”;

2) загалоўкі-сінтаксемы са значэннем часу і спосабу дзеяння, прадстаўленыя канструкцыямі:

а) прыназоўнік *пасля* + назоўнік у Р. скл.: “*Пасля дажджу*”;

б) прыназоўнік *па* + назоўнік у М. скл.: “*Па сакрэту...*”.

II. Загалоўкі-сінтаксемы аб'ектнага тыпу выражаюць значэнні:

1) уласна аб'ектнае, прадстаўленае канструкцыямі: прыназоўнік *аб / пра* + назоўнік у М. / В. скл. (“*Аб крытыцы*”, “*Аб сумленні*”, “*Пра вочы*”);

2) значэнне адрасата, выражанае канструкцыямі: прыназоўнікам *да* + назоўнік у Р. скл. (“*Да сяброў*”) і субстантываваны дзеепрыметнік / прыметнік у Д. скл. без прыназоўніка (“*Маладым*”, “*Незадаволенаму*”).

Да бібліянімаў-словаформ прымыкаюць неаднаслоўныя бібліянімы, што складаюцца з уласных імён: “*Шандар Пецефі*”, “*Сяргей Пракопавіч*”.

Вялікую групу загалоўкаў (31% ад усёй колькасці) складаюць бібліянімы-словазлучэнні. Словазлучэнне – гэта непрэдыкацыйнае свабоднае аб'яднанне двух і больш самастойных слоў, звязаных паміж сабой граматычна і паводле сэнсу [3, с. 10]. Бібліянімы могуць быць выражаны простымі (“*Чорны хлеб*”, “*Маладзь свету*”, “*На родных месцах*”) і складанымі (“*Нявыказанае выступленне на Генеральнай Асамблеі*”, “*Душа вечнай мерзлаты*”) словазлучэннямі.

У залежнасці ад часцінамоўнай прыналежнасці галоўнага слова вылучаюцца дзве групы бібліянімаў: субстантыўныя (“*Мой горад*”, “*Начальнік загса*”, “*Майскія сцягі*”) і прыслоўныя (“*Заўсёды з Леніным*”, “*Услед за сонцам*”).

Прыслоўныя бібліянімы-словазлучэнні прадстаўлены адзінкавымі прыкладамі. Унутры субстантыўнага тыпу бібліянімаў-словазлучэнняў выдзяляюцца мадэлі, якія адрозніваюцца паводле спосабу выражэння як галоўнага, так і залежнага слоў. Ён прадстаўлены словазлучэннямі:

1) ад'ектыўна-субстантыўнымі, у якіх залежны ад назоўніка ў назоўным склоне кампанент выконвае азначальную функцыю: "Мой горад", "Майскія сцягі", "Прыгожая вуліца", "Светлы час", "Чорны круг" і інш.;

2) субстантыўна-субстантыўныя, якія падзяляюцца на некалькі груп:

а) словазлучэнні, дзе залежныя назоўнікі выражаюць суб'ектнае значэнне: "Дэкрэт Леніна", "Размова дамоў";

б) словазлучэнні, дзе залежныя назоўнікі маюць аб'ектнае значэнне: "Начальнік загса", "Начальнік стала", "Пошукі тэмы", "Цэнтр Азіі", "Голас сэрца";

в) словазлучэнні, дзе залежныя кампаненты маюць азначальнае значэнне: "Прысяга сэрцам", "Развітанне з пакоем", "Падарожжа з сябрамі", "Запрашэнне на свята", "Зайздроснік-максіміліст";

г) словазлучэнні, дзе залежныя назоўнікі сінкрэтычныя і выражаюць азначальнае значэнне і значэнне месца: "Сцяжынка над Нью-Ёркам", "Караблі на Гудзоне", "Дрэўца на небаскробе", "Пасланне ў Кіеў", "Ноч у валрэўкаме", "Крэпасць над Бугам", "Роздум у Пяцігорску".

Акрамя таго, вылучаецца трынаццаць бібліянімаў-словазлучэнняў, якія не маюць у сваім складзе назоўніка ў назоўным склоне. Выражаны дадзеныя загалюкі субстантыўнымі словазлучэннямі са значэннем адрасата ("Некаторым дачушкам", "Сапраўднаму амерыканцу", "Ледаколу «Ленін»", "Сябрам-паэтам"), аб'екта дапаўнення ("За наступнымі гадамі", "З юнацкіх дзён"), акалічнасці ("На родных месцах", "У краі зялёным...", "У сям і з'яднанай", "На літоўскай зямлі", "У палескай глушы", "***З-над сосен бору...", "Ля помніка Райнісу");

3) колькасна-іменныя словазлучэнні (лічэбнік + назоўнік): "Два сцягі", "Сто год", "Сем дубоў", "Два бальшакі";

4) злучальныя спалучэнні слоў, або спалучальныя (канектыўныя) словазлучэнні, паводле вызначэння Г. Ключава [3, с. 10]. Да іх адносяцца загалюкі, што з'яўляюцца злучнікавымі аб'яднаннямі аднародных членаў: "Вецер і бура", "Сэрца і гадзіннік", "Зямля і чалавек".

Звернемся да разгляду бібліянімаў-сказаў, якія побач з бібліянімамі-словазлучэннямі займаюць другое месца (31%) па колькасці прадстаўленых адзінак. Паводле колькасці прэдыкатыўных частак усе бібліянімы-сказы дзеляцца на простыя і складаныя. Таму мэтазгодна выдзеліць дзве асноўныя групы загалюкаў-сказаў: група бібліянімаў-простых сказаў і група бібліянімаў-складаных сказаў.

Па характары граматычнай асновы бібліянімы-простыя сказы дзеляцца на 2 тыпы:

1) двухсастаўныя: "Дарога блізкая...", "Трэці тыдзень дождж ідзе...", "Прыязджаў марак у госці", "Слаўна ты на цэлым свеце!", "Пахне чабор...", "***Вось і лета сышло..." і інш.;

2) аднасастаўныя, сярод якіх вылучаюцца падтыпы:

- а) пэўна-асабовыя: “Плаці!”, “Чакаю садоў красавання...”, “***Не пытайся пра гэта...”, “***Стаю задумлівы...”, “Трубі, мой бор...” і інш.;
- б) няпэўна-асабовыя: “Хацеў бы...”;
- в) безасабовыя: “***Чырваніць, чырваніць...”, “***Зацерушыла каляіны...”, “Камандзіровак многа...”, “Каму – вядома...” і інш.;
- г) інфінітыўныя: “Не старэць!”, “Што мне парадзіць, што зрабіць...” і інш.;
- д) намінатыўныя: “Верасень”, “Ноч”, “Развітанне” і інш.

У якасці загаловаў ужываюцца і ўскладненыя сказы. Сярод іх – сказы, ускладненыя звароткам (“Што ты, Месяц, вырабляеш?”, “З табой Украіна...”, “А помніш, мой дружа!”), параўнаннем (“А ты прыгожа, як рабіна”), пачочным словам (“***А ці не досыць вам, здаецца...”), аднароднымі членамі сказа (“Чорнае мора, Балтыйскае мора...”).

Бібліянімы-складаныя сказы прадстаўлены складаназалежнымі (“А хіба ёсць, што забываюць?”, “***Ты кажаш, што маршчын нямала...”, “***Здавалася, што сонца звонка...”) і бяззлучнікавымі (“***Глядзіце, зрокам як абняць...”, “***Я ведаю, не буду новым...”, “***Глядзіш на хлопца – што за ліха...”) складанымі сказамі.

Частка бібліянімаў-сказаў выражана даданай часткай складаназалежнага сказа, галоўная адсутнічае: “Калі на ўсход я ранкам гляну...”, “Калі прыеду”, “***Як пабачу твая бровы...”, “Калі мільёны паміралі...”, “***Калі казаў табе: «Люблю»...” – даданыя акалічнасныя часу, “***Хоць часу перажытага многа...” – акалічнасная ўступкі.

Па прыцыпе называння вылучаюцца загаловак, у аснове каторых спалучэнне двух сказаў: “***Снег. Сняжынкі, як пушынкi...” (спалучэнне намінатыўнага і простага двухсастаўнага сказаў), “***Аседзішся. Спакой і ціш...” (спалучэнне пэўна-асабовага і намінатыўнага сказаў), “Гайна!.. Гайна!..” (спалучэнне намінатыўных клічных сказаў). Па наяўнасці ў канве загаловак дзвюх граматычных асноў дадзеныя загаловак структурна можна суаднесці са складаным бяззлучнікавымі сказамі.

У якасці загаловаў выкарыстоўваюцца розныя па мэце і афарбоўцы выказвання сказы: апавядальныя (“Пахне чабор...”, “Май зялёны на парог”), пабуджальныя (“Камунары жывуць!”, “Трубі, мой бор...”), пыгальныя (“Што ты, Месяц, вырабляеш?”, “А чым магу я пахваліцца?”). Бібліянімы, прадстаўленыя пабуджальнымі і пыгальнымі сказамі, устаўляюць кантакт з чытачом і актуалізуюць яго ўспрыняцце.

Такім чынам, мы разгледзелі асноўныя структурныя тыпы бібліянімаў: бібліянімы-словаформы, бібліянімы-словазлучэнні і бібліянімы-сказы. Асобна трэба адзначыць менш аб’ёмную групу бібліянімаў. Гэта:

- 1) бібліянімы, выражаныя фразеалагізмам: “Чорным па беламу”, “Жалезная заслона”, “Нашымі вачамі” (ад фраз. *сваімі / уласнымі вачамі*);

2) бібліонім, выражаны параўнальным зваротам: "Як ліст дубовы...".

Прааналізаваны матэрыял дазваляе зрабіць вывад, што бібліонімы розных тыпаў у колькасных адносінах прадстаўлены непарэцыйнальна і размеркаваны нераўнамерна. Вынікі аналізу прыведзены ў табліцы.

Табліца – прадстаўленасць і размеркаванне бібліонімаў

Групы бібліонімаў	Падгрупы	Колькасць		
Бібліонімы-словаформы	Аднаслоўныя	80		102
	Прыназоўнікава-склонавыя формы	22		
Бібліонімы- словазлучэнні	Субстантыўныя	Простыя	76	85
		Складаныя	7	
	Прыслоўныя	2		
Бібліонімы-сказы	Простыя	Двухастаўныя	37	89
		Аднаастаўныя	35	
	Складаныя	17		
Іншыя				4
				280

Матэрыялы паказваюць, што з 280 бібліонімаў самую вялікую групу складаюць бібліонімы-словаформы (іх 102). Амаль аднолькавай колькасцю прыкладаў прадстаўлены бібліонімы-падпарадкавальныя словазлучэнні і бібліонімы-сказы (85 і 89 адпаведна). Аднак унутры груп назіраецца непарэцыйнальна падзел. Самую шматлікую групу ўтвараюць бібліонімы-субстантыўныя словазлучэнні (іх 83). Другое месца займаюць бібліонімы-простыя сказы, іх суадноснасць з бібліонімамі-складанымі сказамаі складае 72:17. Астатнія тыпы бібліонімаў прадстаўлены літаральна адзінкавымі прыкладамаі.

Такім чынам, вывучэнне структурных тыпаў бібліонімаў можа даць цікавыя факты для даследавання суадносін загалова і тэксту, а таксама для выяўлення агульных заканамернасцей яго функцыянавання.

Літаратура

1. Рогалев, А.Ф. Имя и образ: Художественная функция имен собственных в литературных произведениях и сказках / А.Ф. Рогалев. – Гомель: Барк, 2007. – 224 с.
2. Броўка, П. Збор твораў: у 9 т. / П. Броўка. – Т. 3: Вершы, паэмы, 1954–1964. – Мінск: Маст. літ., 1988. – 543 с. [5] л. іл., партр.
3. Рагаўцоў, В.І. Сінтаксіс беларускай і рускай моў: Дыскусійныя пытанні: дапам. / В.І. Рагаўцоў. – Мінск: Універсітэцкае, 2001. – 199 с.